

УДК 82.091(092)=(161.2=112.2)

СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ВИРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ У ТВОРЧОСТІ В. ВИННИЧЕНКА ТА А. ШНІЦЛЕРА

Бродська О.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті зроблено спробу дослідити проблему психологізму в творчості Володимира Винниченка та Артура Шніцлера на матеріалі художньої прози. Визначено своєрідність вираження внутрішнього світу особистості та психологічного стану в зіткненні з зовнішнім світом. Висвітлено психологічну вмотивованість вчинків особистості, її реакції на навколишній світ та засоби розкриття внутрішнього світу героя.

Ключові слова: особистість, міжлітературні взаємодії, новелістика, імпресіонізм, проза, поетика.

Постановка проблеми. Творчість Володимира Винниченка (1880-1951) та Артура Шніцлера (1862-1931) становить особливий інтерес у плані компаративного вивчення української та австрійської літератури кінця XIX – першої половини XX ст. Яскравий індивідуальний стиль авторів проступає у кожному творі. Такі твори як «Краса і сила», «На пристані», «Заручини», «На лоні природи», «Студент», «Роботи!», «Промінь сонця», «Талісман», «Уміркований та щирий», «Терень» В. Винниченка та «Син», «Із записів лікаря», «Яка то мелодія», «Мій друг Іпсилон», «Наречена», «Спадок», «Вмирання», «Передбачення долі», «Новела снів» А. Шніцлера займають важливе місце не лише в українській чи австрійській літературах, але й у світовій літературі. Названі зразки художнього письма багаті на психологічні способи художнього осягнення дійсності та позначені жанровими характеристиками соціально-психологічної прози. Об'єктом художнього аналізу у цих творах виступають важливі соціальні проблеми дійсності: політична ситуація в Україні, Австрії чи інших країнах, життя представників різних соціальних верств, емоційний стан соціуму чи окремого індивіда. Таким чином письменники визначають грані реалістичного життя, осмислюючи життєві явища чи процеси, людські характери та їхні взаємозв'язки, які визначають проблематику їх прозових полотен.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення і дослідження психологізму у творчості В. Винниченка неодноразово здійснювалося у наукових розвідках Н. Алексеєнко, О. Лук'яненко, Л. Мацевко, С. Присяжнюк, Н. Бортневської, О. Костенко. Творчість А. Шніцлера у контексті специфіки використання засобів психологізму була предметом дослідження як вітчизняних так і зарубіжних літературознавців. Це, передусім, праці К. Шахової, І. Мегели, Я. Поліщука, Л. Коршунової, І. Проклова, Ф. Бегаріель, І. Гунтерсдорфер, М. Рогвассер, Г. Шнайдер, Г. Тгоме. У порівняльному аспекті проблема психологізму у творах В. Винниченка та А. Шніцлера досліджуватиметься вперше.

Виділення невідієваних раніше частин загальної проблеми. Висвітлення заявленої проблематики на прикладі творчості В. Винниченка та А. Шніцлера видається цікавим і актуальним, оскільки наявний багатий матеріал дозволяє інтерпретувати художні зразки мистців у різний спосіб, а подібна тематика передбачає потребу звернення до компаративного аналізу. Дослідження проблем психологізму відкриває можли-

вість глибшого пізнання творчої індивідуальності письменників, їхнього стилю, закономірностей у процесі художнього осягнення дійсності.

Мета статті – проаналізувати творчість В. Винниченка та А. Шніцлера крізь призму використання прийомів психологізму як найпродуктивнішого засобу індивідуалізації особистості в її зіставленні й зіткненні із зовнішнім світом.

Виклад основного матеріалу. У поетиці прози українського та австрійського письменників подібність виявляється найперше на концептуальному рівні. Зображення особистості переломної епохи, людини, яка трагічним шляхом іде до пізнання соціально-історичної дійсності та її долі на зламних етапах XX ст. – ось головний напрямок творчих пошуків мистців. Особистість, її індивідуальна психологічна структура, морально-етичний кодекс, місце та роль у соціумі отримали оригінальну інтерпретацію на сторінках прозових творів В. Винниченка та А. Шніцлера. Своєрідність розкриття складнощів і парадоксів в образі людини з погляду її культури, особливостей її характеру і поведінки засвідчує самобутність письменників, водночас вона зумовлена також і літературною ситуацією, що склалася наприкінці XIX – початку XX ст. Зауважимо, що світогляд письменників формувался у час дієвого оновлення естетичних засад творчості. Окреслена доба пов'язана з утвердженням таких художніх напрямів і течій, як неореалізм, натуралізм, символізм, неоромантизм, імпресіонізм. Їхні визначні представники Г. Ібсен, Г. Гауптман, А. Шніцлер, Б. Шоу, А. Стріндберг, І. Франко, Леся Українка, В. Винниченко, М. Метерлінк, С. Виспянський, А. Чехов, М. Куліш, Олександр Олесь формували нові принципи художнього осягнення дійсності, по-новому підходили до трактування індивідуальних характеристик особистості. Коло художніх зацікавлень письменників визначалося філософськими, соціальними, етичними, психологічними проблемами. Авторська увага фокусувалася на процесі зміни духовних запитів, свідомості їхнього сучасника.

Виразним у творах В. Винниченка та А. Шніцлера стає психологічний підхід до людської особистості, неодноразово підкреслюється складність душевного світу сучасної людини.

Захоплення А. Шніцлера різноманітними проявами глибинної психології спричинило появу творів, у яких описані реальні випадки. Характерним прикладом є новела «Син» з промовистим

підзаголовком «Із записів лікаря». Цей ранній твір А. Шніцлера – спроба показати один з аспектів психоаналізу: важливість впливу дитячих переживань на характер і психічний стан людини: «...І він дивився на мене великими очима, і жалібно пхикав! А я перед цією маленькою крихіткою, якій не було ще і дня, я мусіла здригатися... Я ще досі пам'ятаю, що майже цілу годину я вдвлялася у немовля і думала: Який докір криється у цих очах! І, можливо, воно (немовля) зрозуміло твій намір і дорікає тобі! І, можливо, воно пам'ятатиме і дорікатиме тобі, дорікатиме... Воно зростало, крихітне маля – а у великих дитячих очах завжди той самий докір. Якщо воно вдаряло мене ручкою по обличчю, я думала: Так... воно дряпатиме тебе, захоче помститися, тому що згадуватиме ту першу ніч свого життя, яке ти намагалася закопати під ковдрами...!», – тут і надалі передклад мій – О.Б.) [9, с. 50].

Щоденникові записи – примітна форма оповіді, обрана А. Шніцлером, яка у повній мірі дозволяє досягти ефекту правдоподібності. Це відбувається завдяки частому вживанню прислівників часу («ще опівночі», «шоста година ранку»; «після опівночі», «вранці», «в обід»). Водночас відсутність «ремарок», які б указували на місце дії, сприяють узагальненню конкретної події. Як наслідок – більша значимість новели, зокрема у плані доведення важливості дитячих переживань. Суб'єктивність щоденникового запису постає у поєднанні: той, хто пише, не лише фіксує події, але й висловлює своє ставлення до них, а відтак і подає відповідно свою інтерпретацію. Звідси – недвозначно впливає факт: за лікарем-оповідачем ховається лікар-письменник А. Шніцлер. У цьому контексті аргументованим є твердження Л. Коршунової: «Новела «Син» є своєрідною художньою інтерпретацією наукової гіпотези письменника, яка передбачає становлення психоаналізу як наукової теорії» [5, с. 14].

Підсвідомість людської психіки відіграє важливу роль для А. Шніцлера, тому у його творах дивним чином переплітаються тонкі грані свідомого і підсвідомого, реальність та ілюзія. Не дивно, що австрійського письменника часто називають Зигмундом Фройдом у літературі [2, с. 347]. А. Шніцлер увів у літературний обіг окрім такого прояву людської психіки як сон, підсвідоме та ілюзію. Ці питання особливо докладно вивчали відомі психоаналітики початку ХХ ст. – З. Фройд (1856-1939) та К.-Г. Юнг (1875-1961).

Тема психологізму присутня у багатьох зразках художньої прози В. Винниченка. Новаторські принципи художнього мислення, втілені у своєрідному стильовому і тематичному оформленні творів віднаходимо найперше у малій прозі автора. Драматизація та ліризація, які притаманні оповіданням письменника, сприяють поглибленню їхнього психологізму.

Творчість українського автора розвивалася у загальному руслі неореалістичного пошуку. Її смисловий центр – розуміння окремої людини як головного об'єкта поглибленого і деталізованого психологічного аналізу. Переосмислюючи зображувально-оціночні канони літератури ХІХ ст., автор заглиблюється у приховані обставини внутрішнього життя людини. Він, як відзначає Л. Мацевко: «виокремлює поряд з фактичною

біографією героя її своєрідну духовну складову (емоційно-настрійову), яка часто не обтяжена ідеологічною, суспільною чи громадською значимістю» [6, с. 11]. Такий підхід призвів до появи нових тем і типів літературних героїв у малій прозі В. Винниченка. Сюжетну основу творів малого жанру складають розповіді про селян, зневажених сваволею господарів («Біля машини»); заробітчани, які в пошуках кращої долі мандрують світами («Раб краси», «На пристані»); інтелігенцію, котра шукає порозуміння зі світом («Заручини», «На лоні природи»); студентів, військових, революціонерів, в'язнів, які опинилися в драматичних ситуаціях («Студент», «Промінь сонця», «Роботи!», «Темна сила», «Талісман»). Численними є також твори, в яких письменник висловлює своє ставлення до спотворених явищ дійсності, до людей із деградованою психікою («Уміркований та щирий», «Малорос-європеєць», «Терень»).

Зіставлення жанрових характеристик новелистики А. Шніцлера з сюжетною основою малої прози В. Винниченка дає змогу виокремити той факт, що австрійський письменник пов'язував свої психопоетичні досліди ще й з темами психології творчої людини в мистецтві [детальніше див.: 4, с. 225-229]. Це засвідчують ескізи «Яка то мелодія», «Він чекає на Бога, вільного від обов'язків», новели «Мій друг Іпсилон», «Багатство». Мистець у різних варіаціях змальовував трагедію творчої людини, яка не спроможна дати собі раду з особливостями і патологічними нахилами свого обдарування, що нерідко спричиняло тяжіння до божевільного стану або ж призводило до загибелі.

Обравши за предмет зображення суспільний статус, А. Шніцлер прагне проникнути під «покривало моралі, розкриваючи глибинні психічні мотиви людських вчинків» [8, с. 122]. У цьому прагненні він проходить певну еволюцію. Якщо ранні ескізи «Яка то мелодія», «Він чекає на Бога, вільного від обов'язків», «Америка», новели «Мій друг Іпсилон», «Спадок», «В театрі» вказують на те, що автору поки що не вдається розгорнути масштабне «дослідження» людської психіки, то новели «Багатство», «Син», «Наречена», а особливо новела «Вмирання» виявляють значний успіх Шніцлера-прозаїка на шляху художнього вивчення особистості.

Незважаючи на те, що твори А. Шніцлера 80-х рр. викликали неоднозначне враження, вони чітко визначали факт його творчого пошуку, прагнення митця зобразити плинність свідомості героїв за допомогою різних прийомів розкриття характеру, використання такого новельного засобу, як діалог. Ось ілюстративний уривок:

«Чи був ти сьогодні у Альфреда? – раптом запитала вона.

– Чому?

– Адже, ти ж мав намір?

– Яким чином?

– Ти ж вчора увечері почувався таким слабким.

– Певна річ.

– І не був у Альфреда?

– Ні.

– Але ж дивися, вчора ти був ще хворий, а сьогодні хочеш гуляти внизу вологим Пратером. Це справді нерозважливо.

– Нумо, байдуже.

– Не кажи так. Ти себе зовсім згубиш» («Вмирання») [9, с. 61].

Проте діалогічна форма викладу не виключала Шніцлерових поетологічних експериментів щодо творення оригінальних композицій. Це виразно засвідчила новела «Вмирання». Головна особливість цього твору полягає у принципі розвитку дії, що відбувається у винятково емоційно-психічному плані. Йдеться про свідоме ускладнення конфліктної ситуації за рахунок загострення статичності віддзеркалення внутрішнього світу героїв. Тут важливо наголосити: саме новела «Вмирання» визначила рівень художніх пошуків, поглиблення інтелектуалізму, пожвавлення панорамного зображення найтонших нюансів почуттів, споглядальності тощо [детальніше див.: 1, с. 78-81]. У згаданому творі автор вперше вдало змалював психічне життя людини у його невинний течії. Це – перший етап великого експерименту Шніцлера-психолога у справі створення технічних прийомів для адекватної передачі свідомого і підсвідомого.

Герої В. Винниченка вирізняються неповторною індивідуальністю, певною відокремленістю від натовпу, глибиною та цілісністю характеру. Ставлення автора до людини не залежить від її соціального статусу. Письменник досліджує психіку та вивчає закономірності поведінки особи в драматично напружені моменти її життя. Тому зображення оточення часто набуває ознак другорядності і служить допоміжним засобом для точного психологічного аналізу.

Модерністський тип художнього мислення В. Винниченка цікавий тим, що для спостереження обрані явища, нерівнозначні за подієвим оформленням та змістом. Складно визначити, який критерій покладає автор в основу вибору сюжетних ситуацій. Одні твори присвячені зображенню типових картин з традиційним сприйняттям деталей побуту і поведінки людей («Краса і сила», «На пристані», «Уміркований і щирий» тощо). Інші – розкривають надзвичайно напружені перипетії душевної боротьби героя у виняткових, драматичних умовах зовнішнього або внутрішнього плану («Роботи!», «Салдатики», «Промінь сонця», «Зіна» та ін.). Ось ілюстративні зразки:

«Максим байдуже одвів голову від стіни і вже поволі став підводитись, коли двері розчинились і в хатинку вступила якась висока, струнка, повна жіноча постать, вся в чорному й в чорному широкому капелюсі на голові. Поважно озирнувшись і вдивившись в Максима, вона вмить зупинилась і стала пильно дивитись на його. Максим також зупинився, жалко, винувато усміхнувся й нервово-поспішно почав обсмикувати на собі свою синю, аж до блиску заялозену роботою, сорочку» («Роботи») [3, с. 345]. «Непомітно небо ставало сіріше й сіріше. Коли вийшли на гору, можна було вже бачити обличчя і пару від дихання спітнелих людей. Обличчя були стомлені і, як здавалося Сидоркевичу, немов розтерпані й винуваті. Особливо було щось в очах, не то злих, не то зляканих. І, головне, ніхто не дивився на «вольних», хіба що скоса кине поглядом і швидко одведе очі вбік.

Коли піднялись на саму гору, по хмарах розлилася легка, ніжна рожева фарба. То десь зішло сонце. На набухлих, мокрих вітах голих де-

рев з весняним, особливим писком пурхали якісь пташки з довгими хвостами. Сі хвости хилитались то вгору, то вниз, наче пташки от-от мали попадати з дерев» («Промінь сонця») [3, с. 112].

Примітний факт: А. Шніцлер захоплювався містицизмом, різноманітними пророкуваннями, передбаченнями, сприймаючи їх водночас дещо іронічно. Показовим прикладом таких експериментувань є оповідання «Передбачення долі». Характерними рисами твору є «зміщення часових площин, нашарування різнопланової, різностильової оповіді, використання прийомів фіктивності видавця, літератора, який виступає як фігура, що замінює самого автора, створює враження містерійності, фатальності передбачення» [7, с. 26]. Головний герой Умпрехт – унікальний тип. Його патологічний психічний стан межує з надлюдськими можливостями. Такого враження А. Шніцлер, перехресуючи сон і реальність, досягає за допомогою виразних стилістичних засобів. Письменник використовує особливу здатність людської свідомості і створює ілюзію взаємопереходу удаваної смерті як частини гри у реальність. Звідси – реальна загибель, що нагадує сон зі спогадами про дійсність.

Повість «Новела снів» – перша спроба художнього втілення теорії З. Фрейда. Тут відчувається «схематичність, драматургічна шаблонність». Змальовані тут віденські обивателі початку ХХ ст. щиро намагаються знайти у реальності порятунків від своїх незрозумілих сновидінь і сексуальних фантазій. Довірливі партнери безпосередньо і відверто розповідають одне одному про ті спокуси, які їх очікують на кожному кроці. Фінал повісті залишається відкритим. Незрозуміло, чи пробачить Альбертина своєму чоловікові його міські походеньки і що скаже Фрідолін про фрейдистські сновидіння Альбертини. Художня мета А. Шніцлера в цьому творі «прочитується» доволі легко: спонукати подружжя збагнути крихкість людських взаємин. Тут присутня роль відведено значенню «підсвідомого», а також вказано на безсумнівну важливість шлюбу.

Деталізоване зображення емоцій, почуттів, психіки загалом витворює цілісний, цілком новаторський позитивно-негативний образ. Кожне оповідання В. Винниченка та А. Шніцлера виглядає об'єктивним психологічним дослідженням, створює панорамну картину душевної біографії героя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначальною рисою прози В. Винниченка та А. Шніцлера є психологізм. Слід зазначити, що прозові твори названих авторів представлені жанровими різновидами, вказівку на які дають автори у підзаголовках: «оповідання», «з натури», «нарис», «лист», «казка», «ескіз» та ін. Сюжет у них ґрунтується на драматичному психологічному конфлікті, кількість персонажів – обмежена (письменники ніби створюють найбільш придатне тло для детального зображення внутрішнього світу головного героя). Цим пояснюється зручність описовості й посилена увага до внутрішніх психологічних конфліктів. Це також зумовлює вивчення подробиць поведінки, відтінків настрою та емоцій. Як А. Шніцлер, так і В. Винниченко створюють цілісну мотивовану психологічну характеристику з позицій суб'єктивного спостере-

гача і дозволяють читачеві давати свої моральні оцінки. Перспективним у подальшому вбачаємо зіставлення творів А. Шніцлера з прозою українських письменників кінця XIX – початку XX ст.

Список літератури:

1. Бродська О. О. Тема «межової ситуації» у новелі «Вмирання» Артура Шніцлера / Оксана Бродська // Ювілейний збірник наукових праць на пошану доктора філологічних наук, професора, академіка АН Вищої школи України Миколи Івановича Зимомрі / [упорядкування, наукова редакція О. Бабелюк, В. Лопушанський]. – Дрогобич, 2016. – С. 78-81.
2. Вебер Ю. А. Чехов и А. Шницлер («Дядя Ваня» и «Одинокий путь» / Юлия Вебер // Молодые исследователи Чехова. 5: Материалы международной научной конференции (Москва, май 2005 г.). – М.: Изд-во МГУ, 2005. – С. 344-351.
3. Винниченко В. Краса і сила / В. Винниченко [упорядкув., авт. прим. П. Федченко; Авт. передм. І. Дзевєрін]. – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.
4. Зимомря М. Творчість Володимира Винниченка та Артура Шніцлера: сутність художніх шукань / М. Зимомря, О. Бродська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство. – 2012. – Вип. 36. – С. 225-229.
5. Коршунова Л. Артур Шніцлер і Зигмунд Фрейд: письменники і психологи у контексті австрійської культури: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.03 / Л. Коршунова. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.
6. Мацевко Л. В. В. Винниченко та І. Бунін: еволюція психологізму в малій прозі: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.06 / Л. В. Мацевко. – Львів: нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2000. – 24 с.
7. Diersch M. Empiriekritizismus und Impressionismus. Über Beziehungen zwischen Philosophie, Ästhetik und Literatur um 1900 in Wien / Manfred Diersch. – Berlin: Rütten & Loening, 1977. – 314 S.
8. Fliedl K. Arthur Schnitzler im zwanzigsten Jahrhundert / Konstanze Fliedl. – Wien: Picus Verlag, 2003. – 384 S.
9. Schnitzler A. Gesammelte Werke in drei Bänden. Band I: Erzählungen / [herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Hartmut Scheible]. – Patmos Verlag GmbH & Co. KG Artemis & Winkler Verlag, Düsseldorf und Zürich, 2002. – 927 S.

Бродская О.О.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

СВОЕОБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВЫРАЖЕНИЯ ПСИХОЛОГИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ В. ВИННИЧЕНКО И А. ШНИЦЛЕРА

Аннотация

В статье сделана попытка исследовать проблему психологизма в творчестве Владимира Винниченко и Артура Шницлера на материале художественной прозы. Определено своеобразие выражения внутреннего мира личности и психологического состояния в столкновении с внешним миром. Отражена психологическая мотивированность поступков личности, ее реакции, на окружающий мир и средства раскрытия внутреннего мира героя.

Ключевые слова: личность, межлитературные взаимодействия, новеллистика, импрессионизм, проза, поэтика.

Brodzka O.O.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ORIGINALITY OF PSYCHOLOGISM ARTISTIC EXPRESSION IN V. VYNNYCHENKO'S AND A. SCHNITZLER'S CREATIVE ACTIVITY

Summary

In the article an attempt has been made to investigate the problem of psychologism in the creative works of Volodymyr Vynnychenko and Arthur Schnitzler and is based on the materials of the peculiarities of the inner world of the personality and the psychological state in the contiguity to the external world.

Keywords: personality, literary interactions, novelistic, impressionism, prose, poetics.